

Орленко О. В.,

Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

СЕМАНТИЧНА МЕРЕЖА СЕРБСЬКОГО ПРИЙМЕННИКА *КРОЗ*

*У статті досліджено вживання у сербській мові первинного прийменника **крроз** із метою виявлення його концептуального змісту. Описано основні когнітивні механізми, що утворюють підґрунтя для розвитку значень прийменника **крроз** від просторової до абстрактної сфери.*

Ключові слова: прийменник, семантична мережа, траєктор, орієнтир, прото-сцена.

*В статье исследуются употребления в сербском языке первичного предлога **крроз** с целью выявления его концептуального содержания. Описаны основные когнитивные механизмы, образующие почву для развития значений предлога **крроз** от пространственной к абстрактной сфере.*

Ключевые слова: предлог, семантическая сеть, траектор, ориентир, прото-сцена.

*The author studies the use of the Serbish preposition **крроз**. The aim is to reveal the conceptual content of these prepositions. The basic cognitive mechanisms that form the basis for the development of meanings of the preposition **крроз** from spatial to abstract scope have been under consideration.*

Key words: preposition, semantic network, trajector, landmark, proto-scene.

Останнім часом у мовознавстві все посилюється увага до прийменників, зокрема до проблеми семантичних відношень, які вони профілюють. З початку 80-х років ХХ століття в ряді новаторських робіт були представлені погляди стосовно природи і способів аналізу прийменникових значень [див. 5; 8; 9; 10; 12; 13 та ін.]. Когнітивна граматика схильна розглядати прийменники й інші “граматичні елементи” як такі, які мають семантичне навантаження. Р. Ленекер зазначає, що прийменники є повнозначними словами в усіх випадках вживання [12, с. 18, 380].

В українському та сербському мовознавстві прийменники також стали предметом пильного аналізу в останні роки. Ведеться робота над міжнародним науковим проектом “Слов’янські прийменники у синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис”, до якого залучено фахівців з України, Білорусії, Росії, Болгарії, Сербії та Польщі [2]. Дослідження сербських прийменників проводять І. Антонич, М. Івич, Д. Кліковац, Р. Стийович та ін. [1; 4; 11; 7 та ін.].

Мета статті полягає у дослідженні основних когнітивних механізмів, що утворюють підґрунтя для розвитку прийменникових значень від просторової до абстрактної сфери на матеріалі первинного прийменника сербської мови **крроз**. Актуальність статті зумовлено потребою вивчення відображення концептуальних структур свідомості у мережі значень прийменників та когнітивного моделювання функцій, які виконують прийменники, з метою подальшого визначення універсальних зв’язків між просторовими, часовими та абстрактними концептами.

Тлумачний словник так визначає семантику прийменника **крроз**: 1. простір, місце, матерія, предмет, середовище, ситуація і под., через які проходить, пробивається хтось або щось з одного боку на інший; 2. спосіб, у який здійснюється якась дія; 3. час, часовий проміжок або інтервал, у якому здійснюється дія; 4. причина або чинник певної дії [6, с. 83].

Концептуальний зміст можна абстрагувати від конкретних просторових сцен, що приводить до дуже абстрактних і схематизованих уявлень, які В. Еванс і А. Тайлер називають прото-сценами. Прото-сцену може бути прирівняно до основного змісту, пов’язаного з певним прийменником, отже, вона включає в себе інформацію, яка відноситься до траєктора (trajector, TR) і орієнтира (landmark, LM) (терміни Р. Ленекера). Прото-сцени як ідеалізовані схеми не містять детальної інформації про природу TR чи LM, ні докладної метричної інформації про такі поняття, як точна форма LM або ступінь контакту між TR і LM [див. 9].

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ

Прототипну ситуацію, яку експлікує прийменник **крроз**, характеризують такі ознаки: TR і LM – фізичні об’єкти, які мають чіткі межі; динамічність взаємодії TR й LM (рух); наявність контакту між TR та LM; TR менший за розмірами, ніж LM; LM має таку структуру, що TR здатен проникнути між елементами LM. Тобто TR входить у межі LM з одного боку і виходить з нього з іншого боку. Центральне значення прийменника **крроз** експлікує образна схема шляху, який пролягає через отвір у LM (1) (Рис. 2) або через непомітні проміжки між елементами LM, який є перешкодою на шляху TR (2) (Рис. 1). Складно визначити, яка зі схем є первинною, – цю проблему буде розглянуто детальніше у подальших дослідженнях. Д. Кліковац у праці “Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike” розглядає прийменник **крроз** у групі прийменників, які мають спільне значення ‘вмістища’ [11].

(1) *Нагнута горњом половином **крроз** прозор, Софка се у исти мах налази и у спољњем и у унутарњем (собном) простору.*

(2) *Нису њему непознате све муке семена да се пробије **крроз** земљу, ни стабљике да се одржи на ветровима, нити влатова да се испуне стоструким родом.*

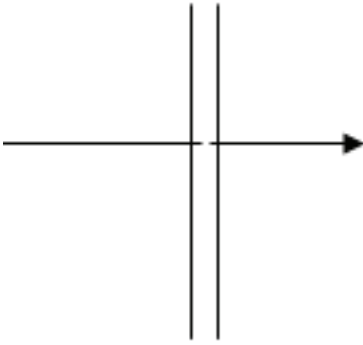

Рис. 1

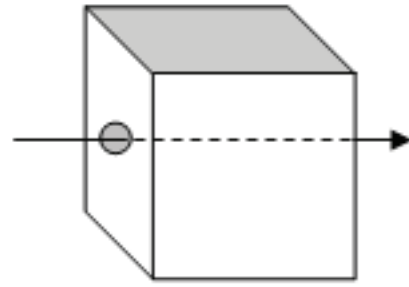

Рис. 2

У таких просторових відношеннях і LM, і TR можуть мати різну природу, наприклад: TR – істота, предмет, світло, звук, вода, газ, погляд та ін.; LM – предмет, приміщення, звук, світло (або відсутність світла), скло, вода (і різні модифікації) та ін. Розглянемо типи орієнтирів.

Отвір

Отвір, через який проходить TR, може бути різних розмірів відносно до цілого LM: вхідний отвір (двері, ворота) (3), приміщення у будинку (4), різні отвори людського тіла (5) та ін (Рис. 2).

(3) У VI глави видимо их, на пример, како на ускришњи дан не долазе **кроз капију**, као остали свет, него “отуда из баште”, где су своје коње оставили...

(4) Из себе је струјала хладна промаја као **кроз ходник**.

(5) а. Зато се Софка и трже, јер, узнемирена баш том тишином, мирноћом, предвечерјем, **кроз раширене ноздрве** поче осећати како се из дворишта покреће и почиње да осваја онај свежи баштенски ћув.

б. Назални самогласник је онај кога карактерише артикулација **кроз нос**.

Прозорний орієнтир

TR – світло або погляд, LM – будь-яка прозора матерія: скло, вода, газ (повітря) і под. (кроз прозоре, кроз лед, кроз сузе, кроз воду) (Рис. 1):

(6) **Кроз прозоре** више ње трнула је светлост од сунца које, залазећи иза брда, сноповима је обасипало варош црвено, жарко, као крв.

(7) На студеном и мутном обзорју избио месец, и једва пробијајући **кроз влажне облаке**, осветљава целу варош и околна брда неком мрко-гвозденом светлошћу”.

Звук

При поширенні функціонування прийменника **кроз** із невидимим LM задіяно концептуальну метафору ЗВУК – ЦЕ ПЕРЕШКОДА (підтвердженням цієї метафори може слугувати існування терміну звуковий бар’єр та ін., детальніше обґрунтування метафори буде здійснено у дисертаційному дослідженні) (Рис. 1):

(8) ...други пут кад су из студеног Дунава извукли готово онесвеслог Аранђела и унели га у Дафинину одају “**кроз јаяк и плач и лепришање голубова**”.

Простір

LM – певний обмежений простір, територія:

(9) Једном се описује како Магда **кроз комшилик** и улицом одлази у ханове, да разговара с Арнаутином, и у Дућанцик, да узме тканине за ускрише хаљине...

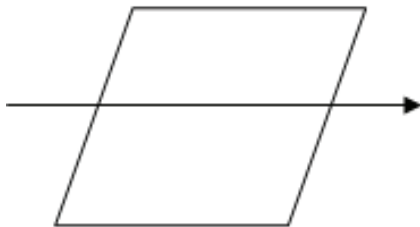

Рис. 3

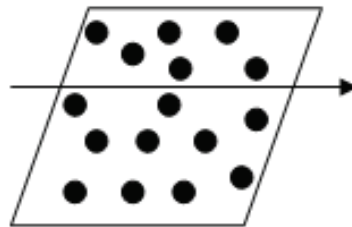

Рис. 4

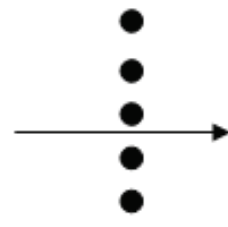

Рис. 5

Світло

LM – світло або темрява, причому темрява є для людини перешкодою при візуальному сприйнятті, і людина концептуалізує її як перешкоду при русі (9).

(9) И јурећи кроз шуму, **кроз таму**, заклањајући га од месечине, однео га у хан.

Множинні однорідні об’єкти

LM – множинні однорідні об’єкти, розташовані в один ряд (10), (11). Схематично ці відношення відображено на Рис. 5. Така когнітивна схема пов’язана зі схемою, зображеною на Рис. 1. Множинні об’єкти утво-

рюють лінійну перешкоду, яку людина сприймає цілісно. TR виступає не лише обмежений об'єкт, а й погляд (10), і звук (11).

(10) ...*кад скрену у течину улицу и приближе се његовој кући, у сусрет им светле два на капији обешена фењера; улазе у двориште, и већ се види велика осветљена соба а кроз дрвене решетке промицање сенки...*

(11) “*Морамо да сада,*” *рекао сам кроз зубе, и зграбио руку, превлачењем га низ ходник са мнош.*

У випадку (12) дві схеми накладаються одна на одну: траєкторія руху пролягає через певний простір (Рис. 3), на якому розташовано множинні однорідні об'єкти (Рис. 5) (*шума ‘ліс’* – певна обмежена площина, на якій знаходяться дерева), – і утворюють нову схему (Рис. 4).

(12) *И јурећи кроз шуму, кроз таму, заклањајући га од месечине, однео га у хан.*

Речовина

LM – речовина абощо, яка концептуалізується як контейнер (метафора КОНТЕЙНЕР, див. [5: 54–55]), в межах якого перебуває TR під час руху (Рис. 6):

(13) *Корачао је кроз снег дубок колико и тишина и гледао како куће висе о непомочним димовима причвршћеним за невидљиво небо као звона за звонару.*

(14) *Спокојно се умивала у мом погледу док нас је шестоногог канаве носило некуда кроз топлоту и дим.*

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ

Перетворення типу “простір → час” є одним із основних шляхів семантичного розвитку багатьох прийменників [3: 134]. Час концептуалізується як супровідна для простору система виміру; темпоральні концепти, виступаючи LM у конструкціях з прийменником *кроз*, функціонують у мові за схемою, подібною до попередньої, також задіяна метафора ВМІСТИЩА, час концептуалізується як речовина (що особливо виразно помітно у (16)) (Рис. 7):

(15) *Она га тада није разумела, али кроз неколико месеци, схватила је и сама да је трудна.*

(16) *Као кроз воду мотрио је кроз неколико хиљада година право у њу.*

АБСТРАКТНІ ВІДНОШЕННЯ

Події, дії, заняття, стани, відчуття

Згідно з теорією Лакоффа і Джонсона, ми використовуємо онтологічні метафори для розуміння подій, дій, занять, станів, які метафорично концептуалізуються як об'єкти, речовини, контейнери [5: 56–57]:

(17) *Душевни ковчиг, мисли и осећања што изнутра распињу јунакињу преносе се, дакле, на њена узнемирена чула, и на њену кроз чин венчања проткану и ванредно појачану перцепцију* (Рис. 1).

(18) *Упркос тим гастрономским наклоностима, госпођица Амалија није никада изгубила витки струк, који ју је пратио кроз болести до дубоко у старост, тако да је у седамдесетој облачила понекад своју венчаницу и хаљина јој је пристајала савршено као први и једини пут* (Рис. 6).

(19) *При томе пролази кроз “мрак”, “самоћу”, поред “мртвог падања воде са чесме”, да би онда застала пред својом кућом као покојничком: “И горе, и доле, и свуда су гореле свеће”* (Рис. 6).

Ментальні дії

Ментальні дії і результати ментальної діяльності людини метафорично концептуалізуються як предмети:

(20) *Приповедач гледа унутра, интроспекцијски, а креће се уназад дуж свога памћења, и кроз помало замагљену копрену усмелена, што Станковићевом тексту и даје ону толико пута већ истицану поетску каквоћу* (Рис. 2).

(21) *Јер се – код доброг, код расног прозаиста – синтаксички низ који је пропуштен кроз нечији доживљај осетно разликује од онога који то није* (Рис. 1).

Причина

Значення причини розвинулось у прийменника *кроз* на основі значення просторової перешкоди (Рис. 1):

(22) *Изузетан је уз то положај који јој је Станковић дао у роману: не само што је кроз њена чула преломљено, непосредно или посредно, готово све што се у приповедању изблиза опажа, него је и свет њена дигнута до равни до којој се роман као целина приповеда, доведена је у велику близину невидљивог аутора.*

Отже, мережа значень прийменника *кроз* у сербській мові розвивається за рахунок здатності прийменника вживатися зі словами різного смислового навантаження. Так, первинне просторове значення шляху стає актуальним не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й, певною мірою, для часових, процесуальних, екзистенційних та ментальних концептів, які задіюються відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях на сучасному етапі розвитку мови.

Література:

1. Антоніћ И. Синтакса и семантика предлога / И. Антоніћ // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – Вол. 50, бр. 1–2. – С. 31–43, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-5724/2007/0352-57240702031A.pdf>.
2. Всеволодова М. “Предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис”. Первые результаты межнационального проекта / М. Всеволодова // Функционально-коммуникативні аспекти граматики і тексту / Зб. наук. праць, присвячений ювілею А. П. Загнітка. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 173–180.
3. Загнітко А. Синтагматика прийменників зі значенням мети / А. Загнітко, Н. Загнітко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15 / Укл.: Анастолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 131–142.
4. Ивић М. О реченицама типа Отишла је код мајке / Отишла је до мајке / М. Ивић // Лінгвистички огледи, три. – Београд (Библиотека ХХ век), 1999. – С. 79–84.

5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. Речник српскохрватскога књижевног језика / [уређивачки одбор Михаило Стевановић и др.] – [2 фототипско изд.] – Нови Сад – Загреб : Матица српска, 1990. – 6 књ. – Књ. 3. – 914 с.
7. Стијовић Р. Семантичко-синтаксичке одлике конструкција с предлозима ОД–ДО у међусобној корелацији / Р. Стијовић // Јужнословенски филолог. – 2006. – № 62. – С. 93–112 [Електронни ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-185X/2006/0350-185X0662112S.pdf>
8. Brugman C. The Story of Over: Polysemy, Semantics and the Structure of the Lexicon / C. Brugman. – New York : Garland, 1988. – 115 p.
9. Evans and Tyler 2004: Evans, V., Tyler, A. Rethinking English "Prepositions of Movement": The Case of To and Through / V. Evans, A. Tyler // Adpositions of Movement (Belgian Journal of Linguistics, 18) / Н. Cuyckens, W. de Mulder, T. Mortelmans (Eds.). – Amsterdam : John Benjamins, 2004. – P. 247–270 [Електронни ресурс]. – Режим доступу : <http://www9.georgetown.edu/faculty/tyleran/Rethinking%20English%20prepositions%20of%20movement.pdf>
10. Herskovits A. Language and Spatial Cognition: Interdisciplinary Study/ A. Herskovits.– Cambridge : Cambridge University Press, 1986. – 208 p.
11. Kličovac D. Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike / D. Kličovac.– Beograd, Filološki fakultet, 2000. – 430 s.
12. Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. – Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2000. – 427 p.
13. Tyler A. The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition / A. Tyler, V. Evans. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 268 p.